

KONSTRUKTIVISTIČKE TEORIJE MEĐUNARODNIH ODNOSA*

DOI: 10.20901/an.13.10

Knjiga *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa* treći je zbornik iz serije o teorijama međunarodnih odnosa koji je, zajedno sa skupinom kolega/ica iz Hrvatske i Srbije, priredio urednik Dejan Jović, redoviti profesor na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Nakon *Teorije međunarodnih odnosa – realizam* iz 2013. godine te *Liberalne teorije međunarodnih odnosa* objavljene godinu dana poslije, u izdanju Fakulteta političkih znanosti, u sklopu biblioteke Političke analize, 2016. godine objavljen je i ovaj zbornik koji se bavi konstruktivizmom. Zbornik o “marksističkim teorijama međunarodnih odnosa” (31), kako najavljuje urednik, trebao bi biti objavljen u 2017. godini, čime bi završio niz od četiri knjige poluudžbeničkog karaktera koje se bave teorijama međunarodnih odnosa.

Prvi rad od ukupno osam tekstova zbornika, koji se zaključno s kazalom imena proteže na 287 stranica, uvodna je studija urednika, a nosi naziv *Konstruktivizam u teorijama međunarodnih odnosa i praksi oblikovanja javnih politika* (7-35). Autor studiju započinje ukazivanjem na činjenicu kako se izrazito mali broj politoloških radova dotiče teme

konstruktivizma. Općenito, velik broj autora/ica sam fenomen ne smatra teorijom međunarodnih odnosa, već načinom razumijevanja i razlikovanja postojećih teorija, odnosno metateorijom. Ono što autora iznenađuje jest izostanak zanimanja za konstruktivizam na području bivše Jugoslavije, koja je svojim nastankom i raspadom iznimno zahvalan materijal za konstruktivističko tumačenje. Zbornik stoga donosi prvi detaljniji prikaz, ali i kritičku evaluaciju konstruktivizma u teoriji međunarodnih odnosa u Jugoistočnoj Europi.

Specifičnost konstruktivizma jest u njegovom dovođenju u pitanje dominantnih teorija međunarodnih odnosa: realizma i liberalizma, naglašava Jović. Kraj Hladnog rata prekretnica je koja omogućava konstruktivističku kritiku realizma jer realističke teorije nisu predvidjele način na koji je došlo do raspada Sovjetskog Saveza. Pojedini konstruktivisti, nasuprot realističkom inzistiranju na izvanjskim i materijalnim faktorima, uvode pojam percepcije država o samima sebi i o drugima – subjektivno interpretiranje stanja u međunarodnim odnosima. Kada je Sovjetski Savez prestao SAD poimati kao neprijatelja, nastaje novi diskurs koji posljedično dovodi do

* Jović, Dejan (ur) (2016) *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti. 287 str.

raspada same strukture države. Jović raspad Jugoslavije ističe kao drugi primjer kritike realizma, ali i liberalizma jer se dovodi u pitanje ideja o suradnji između država. Prema nekim konstruktivistima/icama, identiteti, ideje i vrijednosti imaju veliku ulogu u međunarodnim odnosima gdje akteri nisu isključivo države, nego i etničke zajednice u pluralističkim društvima. Drugi, poput Alexandera Wendta, zagovaraju pristup koji priznaje postojanje i materijalnog i subjektivnog te se zalažu za njihovu interakciju, zaključuje Jović.

Božo Kovačević, diplomirani sociolog i filozof, nekadašnji saborski zastupnik, ministar te veleposlanik u Moskvi, u drugom poglavlju *Što je novo u konstruktivizmu?* (37-87) analizira odnos konstruktivizma spram drugih teorija. Kovačević predstavlja doprinos Nicholasa Onufa, Alexandera Wendta i Friedricha Kratochwila, trojice glavnih konstruktivističkih autora, ali i stavove koje o konstruktivizmu iznose zagovaratelji/ice drugih pristupa. S jedne strane, shvaćanje o nepromjenjivim racionalnim interesima država konstruktivizam smatra slabošću realizma i liberalizma, ističe autor. Konstruktivizam odbacuje i neorealističko stajalište o poimanju država kao identičnih entiteta koji tvore međunarodnu zajednicu te kritiku upućuje i pozitivističkom inzistiranju na znanstvenoj dosljednosti koja se oslanja na metodološke pristupe prirodnih znanosti. S druge strane, konstruktivizam je u određenoj mjeri blizak shvaćanju kritičkih teorija poput postmodernizma, poststrukturalizma i postpozitivizma. No Kovačević naglašava kako Onuf, Wendt i Kratochwil ipak u potpunosti ne prihvaćaju epistemološki relativizam koji zagovaraju bliski pristupi.

Onuf preuzima konstruktivizam iz filozofije kako bi ga uveo u proučavanje

međunarodnih odnosa. Wendt inzistira “na pomirenju kritičkih i pozitivističkih pristupa” (55) te zauzima pozitivističko stajalište čime često biva kritiziran od drugih autora/ica kao što je Maja Zehfuss, ali i samih konstruktivista poput Kratochwila. Kovačević zatim pojašnjava kako Wendt kritičarima odgovara usporedbom društvenih znanosti s klasičnom fizikom ukazivanjem na pojavu kvantne fizike koja, kao i konstruktivizam, dovodi u pitanje staru znanost. Dok Kratochwil odbacuje objektivnost i trajne zakone strukture, Kovačević naglašava kako Zehfuss potpuno negira Wendtov teorijski doprinos, ali i da kritizira Kratochwila te upućuje opću kritiku konstruktivizmu. Ona tvrdi kako se stvara privid o velikom broju autora/ica koji su objedinjeni pod zajednički nazivnik, no zapravo je riječ o uvažavaju teorijskih doprinosa svega nekolicine navedenih umjerenih konstruktivista, dok se radikalniji pristupi ignoriraju. Kovačević pri kraju rada ističe kako konstruktivistički odnos prema marksizmu veoma iznenađuje jer se gotovo nitko iz konstruktivističkog pristupa izravno ne dotiče Marxa, iako neka njegova stajališta i pojmove konstruktivisti/ice prihvaćaju i koriste u svojim radovima.

U idućem poglavlju *Društveni konstruktivizam i struktura međunarodnog sustava* (89-110) autor Petar Popović, docent s Fakulteta političkih znanosti, usredotočuje se na strukturni pristup Alexandera Wendta, koji naziva “srednjim putem” između pozitivizma i postpozitivizma. Ranih devedesetih godina 20. stoljeća dolazi do preispitivanja strukturnog pristupa koji početkom 20. stoljeća razvija lingvist Ferdinand de Saussure, a pedesetih godina u međunarodne odnose uvodi neorealist Kenneth Waltz. Osnovna misao strukturalizma jest “da dijelovi koji čine cjelinu predme-

ta nemaju nikakvu autonomiju u funkciji” (91), odnosno da ih oblikuje cjelina, pojašnjava Popović. Wendt se oslanja na teoriju strukturacije Anthonyja Giddensa koja se temelji na interakciji između agenta (države) i strukture (međunarodnog sustava) te nadopunjuje Waltzov pristup tako što uvažava glavne neorealističke ideje, ali odbacuje poimanje strukture kao determinirajuće i nepovijesne. Također, Wendt priznaje postojanje realnosti neovisne o čovjekovu umu do koje dolazi društvenom interakcijom, no za razliku od Waltza, kako ističe Popović, identitete i interese država ne smatra nepromjenjivima. Wendt razlikuje tri “kulture anarhije”: Hobbesovu neprijateljsku, Lockeovu rivalstva i Kantovu prijateljstva. Popović zaključuje kako Wendtov konstruktivizam najviše osporavaju autori/ce iz poststrukturalističkog tabora, ponajviše Maja Zehfuss, jer se “nigdje u svom radu ne upušta u problem prvobitne konstrukcije identiteta” (106), a zanemaruje i ulogu jezika, odnosno komunikacije.

Poglavlje *Umjereni konstruktivizam Alexandera Wendta* (111-146), koje je priredio profesionalni karijerni diplomat Marinko Raos, analiza je Wendtova rada predstavljena kroz prikaz njegove najpoznatije knjige *Društvena teorija međunarodne politike*. Djelo je objavljeno 1999. godine te se u velikoj mjeri oslanja na Waltzovu knjigu *Teorija međunarodne politike* iz 1979., no Wendt ujedno i polemizira s Waltzom, naglašava Raos. Kako ne postoji jednoznačno poimanje konstruktivizma, Wendt svoj pristup naziva umjerenim jer ne napušta znanstvenoistraživački pristup koji radikalni konstruktivisti odbacuju. Na države gleda kao na ljude, smatra ih racionalnim akterima. Wendt korijene konstruktivističkog pristupa uočava već kod autora poput Grotiusa, Kanta i Hegela, a

razlikuje tri glavne struje konstruktivizma nastale u osamdesetim godinama 20. stoljeća: modernističku, postmodernističku i feminističku. Raos ističe i Wendtov koordinatni sustav znanosti o međunarodnim odnosima koji se sastoji od osi materijalizam–idealizam i individualizam–holizam, a svaka je os kontinuum. Nadalje, Raos u analizi pokazuje kako se od tri kulture anarhije koje izlaže, Wendt zalaže za treću, Kantovu, čime pokazuje da je i normativist, no i da je svjestan činjenice kako neka država može istovremeno pripadati svim trima kulturama. Raos zaključuje kako se kulturama anarhije upućuje kritika o nejasnoj razlici između Lockeove i Kantove anarhije te da se Wendtov projekt o stvaranju velike teorije međunarodnih odnosa smatra tek nacrtom teorije.

Marina Ilić, doktorska studentica međunarodnih odnosa sa Sveučilištu u Lilleu, autorica je poglavlja *Problem agent-structure: teorijski nalazi i implikacije za studije građanskih ratova* (147-176). Dilema *agent-structure* istražuje je li pojedinac neovisan o strukturi ili je njome ograničen. Krajem osamdesetih godina 20. stoljeća, usponom konstruktivizma, ovim se pitanjem počinju baviti i teoretičari međunarodnih odnosa, pojašnjava Ilić. Wendt u jednakoj mjeri priznaje važnost i agenta i strukture te ističe njihovu međuovisnost. Stoga Ilić tvrdi da ovaj konstruktivistički pristup srednjeg puta ne uspijeva pomiriti ontološki i epistemološki suprotstavljene pristupe, a uzrokuje i stvaranje dviju struja unutar samoga sebe. Umjereni konstruktivizam smatra da cilj istraživača treba biti objašnjavanje određenog procesa, dok kritičke teorije ističu kako je interpretacija jedina moguća djelatnost istraživača. U međunarodnim odnosima agenti predstavljaju države, a struktura kontekst u kojem one djeluju – međuna-

rodni sustav. Ilić stoga naglašava kako je ključno razlikovanje konstruktivizma od racionalističkih teorija međunarodnih odnosa u njegovom uvažavanju promjenjivosti interesa država.

U zadnjem dijelu rada Ilić izlaže teorije građanskih ratova koje u svojim analizama nastoje otkriti krije li se uzrok sukoba u agentu ili u strukturi. Ona razlikuje primordijalističke, etničke, racionalističke i elitističke teorije te teoriju etničke sigurnosne dileme. Ilić predstavlja i teorijski model istraživanja uzroka građanskih ratova *greed vs. grievance*, koji uvode autori Collier i Hoefler. Oni dolaze do zaključka da su uzrok izbijanja građanskih ratova ekonomski resursi, a diskursi o identitetima nemaju tako važnu ulogu. Model pobune Fearona i Laitina teorijski je model sličnog zaključka, no autori su postali meta kritičara radi tvrdnje "da svi građanski ratovi imaju iste uzroke" (163), pojašnjava Ilić. Elitističke teorije smatraju da državni poglavari prikrivaju unutardržavne probleme označavanjem drugih država neprijateljima koji ugrožavaju sigurnost nacije, a sve kako bi učvrstili svoj položaj. Takvom politikom građane se svodi na objekt kojim je moguće manipulirati, a ne nudi se odgovor zašto mase prihvaćaju politike svojih vođa koje vode u rat, ističe Ilić. Primordijalističke teorije nasilje među etničkim grupama vide kao neizbježno, a unutar njih Ilić smješta i Huntingtonovu teoriju o sukobu civilizacija. Etničke teorije tvrde da unutar etnički, vjerski i jezično podijeljenih društava dolazi do sukoba različitih skupina zbog njihovih međusobno nepremostivih razlika, no Fearon i Laitin pobijaju takve teze. Teorija etničke sigurnosne dileme govori o strahu koji potencijalno vodi u preventivni rat. Ilić zaključuje kako kritičari tvrde da anarhija i sigurnosna dilema ne mogu biti

jedini faktori kojima bi se moglo objasniti izbijanje građanskih ratova.

Autorski dvojac, Dragan R. Simić, redoviti profesor i sadašnji dekan Fakulteta političkih nauka Sveučilišta u Beogradu, i Dragan Živojinović, doktorski student i asistent s istoimenog fakulteta, priredili su poglavlje koje nosi naziv *Konstruktivistička teorija i koncept nacionalnog interesa* (177-198). Autori se u radu bave utjecajem konstruktivizma na promjenu poimanja nacionalnog interesa kao nepromjenjivog. Prema konstruktivističkoj teoriji, nacionalni interes i identitet država društveno je konstruiran njihovom interakcijom s drugima te ovisi o kontekstu unutar kojeg se oblikuje vanjska politika. U nastavku poglavlja autori izlažu članak *Konstruiranje nacionalnog interesa* teoretičarke Jutte Weldes koja, na primjeru kubanske raketne krize, iznosi svoje konstruktivističko poimanje nacionalnog interesa. Nacionalni interes, ističe Weldes, zajednički je jezik donositelja političkih odluka i javnosti koja njihove politike prihvaća kao legitime. Weldes tvrdi da su značenja koja dajemo određenim pojmovima socijalno konstruirana, a to "znači da se istim pojmovima mogu dati različita značenja u različitim situacijama" (184), pojašnjavaju autori poglavlja.

Simić i Živojinović dalje iznose kako, da bi pojasnila konstruiranje nacionalnog interesa, autorica opisuje različita tumačenja kubanske krize. S jedne strane postojalo je tumačenje SAD-a, a s druge SSSR-a i Kube. Sovjetsko razmještanje raketa na Kubu SAD vidi kao ofenzivno djelovanje totalitarnih država. SSSR i Kuba svoje djelovanje vide kao defenzivni čin koji Kubi jamči zaštitu od američke agresije. Moguće je krizu sagledati i kroz diskurs o strateškoj ravnoteži snaga kojom SSSR nastoji povećati svoju sigurnost postavljanjem raketa na

Kubu. Autori na kraju rada, kroz primjer SAD-a, tumače kako nacionalni identitet oblikuje nacionalni interes pojedine države. Pokazuju da raspadom SSSR-a nestaje jasna prijetnja nacionalnom interesu SAD-a, što dovodi do promjene američkog identiteta, a time i do konstruiranja novog nacionalnog interesa. Početkom devedesetih, koncept novog svjetskog poretka postaje identitet SAD-a. Ulaskom u novo tisućljeće, predsjednik George Bush mlađi kao nove neprijatelje proglašava države Irak, Iran i Sjevernu Koreju. Zadnji primjer autora jest administracija Baracka Obame koja je, sve do sukoba u Ukrajini, naglašavala politiku suradnje s Rusijom, no novom strategijom iz 2015. opet se Rusiju označava kao prijetnju.

Poglavlje *Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti* (199-227) napisao je Filip Ejodus, docent beogradskog Fakulteta političkih nauka. U uvodu autor pojašnjava kako na međunarodnu (ne)sigurnost presudan utjecaj nemaju materijalni odnosi kako to smatraju realisti (vojna moć), liberali (institucije) i marksisti (proizvodni odnosi), nego ona ovisi o percepciji aktera. Posebno ističe Anthonyja Giddensa koji razlikuje diskurzivnu i praktičnu svijest aktera. Diskurzivna svijest o nekom fenomenu iskazuje se vizualno ili kroz govor, a kod praktične svijesti aktivnost aktera nije potrebno verbalizirati jer se ona temelji se na pozadinskom znanju i rutini. Kako bi pojasnio diskurzivnu konstrukciju međunarodne (ne) sigurnosti, Ejodus se u nastavku bavi teorijom sekuritizacije. Tvorac ove teorije danski je politolog Ole Wæver, koji tvrdi da se određene pojave doživljavaju kao prijetnja nacionalnoj i međunarodnoj sigurnosti tek kada ih se kroz proces sekuritizacije označi kao opasnost. Riječ je o govornom činu državnih i nedržavnih

aktera visokog autoriteta, koji određenu pojavu prikazuju kao egzistencijalnu prijetnju pa im relevantna publika daje suglasnost za poduzimanje specijalnih mjera kako bi se prijetnja uklonila. Nadalje, Ejodus pojašnjava kako je Thierry Balzacq s pomoću razlikovanja između lokucije, ilokucije i perlokucije, koje je preuzeo od Johna Austina, dodatno razradio teoriju sekuritizacije istaknuvši tenzije koje nastaju poimanjem sigurnosti kao govornog, odnosno društvenog čina. Balzacq na sigurnost ne gleda kao na govorni čin, nego ga smatra strateškim činom, a razlikuje i dva pristupa sekuritizaciji, filozofski i sociološki, pojašnjava Ejodus.

Ontološkom sigurnošću, koja je zasnovana na praktičnoj svijesti, Ejodus se bavi u drugom dijelu poglavlja. Riječ je o psihološkoj teoriji koju u svojim sociološkim radovima koristi Anthony Giddens, a kasnije ju preuzimaju i teoretičari međunarodnih odnosa. Prema autorici Jennifer Mitzen, Ejodus ističe kako su subjekti ontološki sigurni kada vjeruju da posjeduju kognitivnu kontrolu nad svijetom koji doživljavaju kao predvidljiv, odnosno da je riječ o osjećaju egzistencijalne sigurnosti kojom se ignorira neposredni strah od smrti. Kako ne bi došlo do egzistencijalne neizvjesnosti, države među sobom razvijaju rutinizirane odnose, a jednom uspostavljeni odnosi poslije se teško mijenjaju. Na primjeru izraelsko-palestinskog sukoba Mitzen pokazuje da države preferiraju održavati postojeće odnose pa makar oni bili i konfliktni. Prekid rutiniziranih odnosa doveo bi do veće fizičke sigurnosti, no povećala bi se ontološka nesigurnost jer bi "zaštitna čahura" predvidljivosti i kontrole bila zamijenjena strahom od nemoći. Ejodus naglašava kako je teorija ontološke sigurnosti kritizirana jer analizira isključivo binarne međudržav-

ne sukobe, a u međunarodnim odnosima uvijek sudjeluje veći broj različitih vrsta aktera. Uz Mitzen, ontološkom sigurnošću bavi se i Brent Steele, no on ne smatra da države identitete stvaraju kroz interakciju, nego daje prednost samoidentifikaciji država. Ejodus poglavlje zaključuje postavljajući pitanje o odnosu teorije sekuritizacije i teorije ontološke sigurnosti te njihovom odnosu spram drugih konstruktivističkih teorija sigurnosti.

Posljednje te ujedno i najduže poglavlje zbornika priredila je Đana Luša, docentica na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, a ono glasi *Sport, politika i diplomacija: analiza iz konstruktivističke perspektive* (229-282). U početku rada, Luša predstavlja temelje na kojima počiva konstruktivistička teorija međunarodnih odnosa, o kojima je bilo riječi i u prethodnim radovima. Za razliku od materijalnih aspekata moći na kojima se zasniva realizam, konstruktivizam se usredotočuje na moć uvjeravanja, to jest meku moć čiji su izvori kultura, političke vrijednosti i vanjska politika. Središnji dio rada bavi se prikazom uloge koju sport kao oblik kulture, jačanjem konstruktivizma i završetkom Hladnog rata, zadobiva u međunarodnim odnosima. Države u sve većoj mjeri teže poboljšanju vlastita ugleda u međunarodnoj zajednici, a sport postaje važan instrument u realizaciji tog cilja, ističe Luša. Također, kroz sport se može oblikovati i nacionalni identitet te promicati određena ideologija. Zatim Luša pojašnjava kako je "otac" modernih Olimpijskih igara, Pierre de Coubertin, Igre vidio kao međunarodnu instituciju koja će doprinijeti nastojanjima Lige naroda da spriječi izbijanje Drugog svjetskog rata. Sportska natjecanja, kao što je stolnoteniski meč američke i kineske reprezentacije iz 1979. godine, često su organizira-

na da bi se između zemalja uspostavili bolji odnosi i suradnja. S druge strane, natjecanja poput Olimpijskih igara mogu poslužiti i za promicanje nedemokratskih ideja, naglašava Luša. Za vrijeme Igre održanih 1936. u Berlinu, Hitler je promovirao svoju ideologiju o superiornosti arijevske rase, a godine 1972. teroristi su iskoristili Igre u Münchenu da bi ubili Izraelske atletičare i time privukli golemu medijsku pažnju.

Autorica pojašnjava da se sport "u vanjskoj politici može koristiti u negativnom kontekstu, kao sredstvo pritiska, sankcija, bojkota, ili u pozitivnom kontekstu, kao sredstvo uključivanja novostvorene države u međunarodnu zajednicu...[te da] je većina novih država koristila masovni sport kao način oblikovanja nacionalnog identiteta" (241). Stvaranje hrvatskog nacionalnog identiteta poistovjećivanjem s uspješnom košarkaškom i nogometnom reprezentacijom u devedesetim godinama samo je jedan od Lušinih primjera koji pokazuju kako sport može imati jak utjecaj na formiranje nacija. U doba Hladnog rata, ali i kasnije, sport je bio surogat za rat jer su neprijateljske strane kroz pobjede u sportskim natjecanjima dokazivale svoju nadmoć nad poraženom stranom. Uspjesi koje postignu sportaši pripisuju se državi iz koje oni dolaze pa takav pozitivan imidž države uzrokuje nastanak novih, promjenjivih identiteta, koji ovise o kontekstu i postignutim rezultatima sportaša. Sportska natjecanja omogućuju malim i novonastalim državama da ih se zamijeti pa su tako, zanimljivo ističe Luša, države nastale raspadom Čehoslovačke, Jugoslavije i SSSR-a prvo nastojale postati članice FIFA-e, a tek potom UN-a. Natjecanja također "služe i kao sredstvo izražavanja protivljenja bojkotom ili isključivanjem neke države" (245). Uz snažno političko i društveno

značenje, organiziranjem velikih sportskih natjecanja poput Olimpijskih igara i Svjetskog nogometnog prvenstva, države domaćini mogu profitirati i u ekonomskom smislu. Luša zaključuje kako se zbog toga velik broj država kandidira za domaćina značajnih sportskih natjecanja, čime se još više intenzivira suparništvo među njima.

U konstrukciji novih identiteta i normi za vrijeme sportskih događanja veliku ulogu imaju mediji koji mogu radikalizirati odnose među državama. No zahvaljujući medijima, sport može postati i "mjesto produktivne političke borbe i socijalne promjene" (265). U multikulturalnim društvima sportom dolazi do integracije migranata u zajednicu njihovim pridruživanjem nacionalnim timovima, kao što je to bio primjer s Francuske 1998. kada je, kao domaćin, pobijedila na svjetskom nogometnom prvenstvu s multietničkom reprezentacijom. U Jugoslaviji je sport također bio sredstvo koje je državi omogućivalo konstruiranje kolektivnog identiteta, no kasnije su nogometne utakmice postale mjesta sukobljavanja navijača klubova novonastalih država. Upravo na ovakvim primjerima Luša jasno pokazuje kako se kroz sport konstruiraju novi interesi i identiteti država u međunarodnim odnosima.

O teorijama međunarodnih odnosa napisani su brojni članci, knjige i zbornici, no oni su najčešće posvećeni realizmu i liberalizmu. U hrvatskoj i srpskoj poli-

tološkoj tradiciji konstruktivističke teorije posve su marginalizirane i iznimno rijetko zastupljene u radovima o međunarodnim odnosima. Stoga je sasvim neupitan značaj stvaranja ovog zbornika jer se njime popunjava ova velika praznina u domaćoj i regionalnoj literaturi o međunarodnim odnosima. Njegovom objavom obje politološke zajednice dobivaju čak osam novih radova koji se bave konstruktivizmom. Što se tiče same strukture zbornika, pomalo je neobična odluka urednika da izostavi predgovor budući da njime započinju prethodna dva zbornika iz iste serije. Čitanjem knjige, vidljivo je da je riječ o zasebnim tekstovima različitih autora/ica koje je urednik nastojao poredati tako da tvore cjelinu. Svi radovi u uvodima započinju predstavljanjem samog konstruktivizma čime dolazi do uzastopnog ponavljanja određenih termina, no svaki autor također doprinosi boljem razumijevanju ovog fenomena uvođenjem novih pojmova. Budući da je iznimno mali broj stranih radova o konstruktivizmu preveden na materinje jezike autora/ica zbornika, veći dio njih u svojim tekstovima predstavlja najznačajnija teorijska djela te istraživanja u kojima se primjenjuju konstruktivističke ideje. Zbornik završava konstruktivističkom analizom odnosa određenih fenomena međunarodnih odnosa što nam ujedno pokazuje da i autori/ice iz Hrvatske i Srbije mogu primjenjivati konstruktivizam u svojim znanstvenim radovima.

Dorothea Strelec